

derlandse populaire beeldtraditie van anonieme houtsneden met lichamelijke anomalieën waar Cyrano de Bergerac bij in het niet valt.

Tot lof van Haarlem bezit kortom alle kwaliteiten van een goed ontsloten en zeer leesbaar, zij het ietwat schools, naslagwerk dat dicht bij het materiaal blijft waarbij interpretatie en bron niet alleen gemakkelijk gecombineerd maar ook weer gescheiden kunnen worden zodat het uitnodigt tot fundamenteel vergelijkend onderzoek.

Gerard Rooijackers

A. A. Sneller, *Met man en macht. Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd* (Dissertatie Utrecht 1996, Kampen: Kok Agora, 1996, 280 blz., ISBN 90 391 0725 4).

Enige tijd geleden gaf H. L. Wesseling zijn column in *NRC/Handelsblad* (5-6-1997) de gewaagde titel 'Het vreemde met vrouwen'. Hij verbaasde zich erover dat tegenwoordig alleen vrouwen zich nog maar uitspraken kunnen permitteren over wat 'typisch vrouwelijk' is, en zulke uitspraken ook bijzonder graag doen. Nu wil ik natuurlijk een snel geschreven column niet vergelijken met een doorwrocht proefschrift, maar vanwege de thematiek schoot me deze column weer te binnen toen ik het proefschrift van Agnes Sneller las. Zij gaf haar proefschrift een minstens even gewaagde titel: *Met man en macht*. Voor een bundel feministische tekstanalyses is dit geestig bedacht, al is het vreemd dat Sneller de titel niet nader toelicht. De bundel bevat vier uitvoerige studies naar teksten van en over vrouwen uit de Nederlandse zeventiende eeuw. Methodologisch gezien is het 'genderperspectief' de verbindende factor van deze bundel die in positieve zin veelzijdig, in negatieve zin onsamenhangend genoemd kan worden. De eerste studie is een analyse van enkele gedichten (een liefdesgedicht en twee sonnetten) van Maria Tesselschade Roemers Visscher (1594-1649). De tweede studie is gewijd aan teksten van tijdgenoten (Constantijn Huygens, Johan van Beverwijck, Jan de Brune en Jacob Cats) over de in haar tijd wereldberoemde Anna Maria van Schurman (1607-1678). Het derde artikel gaat over de geschriften die Anna Maria van Schurman zelf heeft nagelaten: haar gedichten, haar *Dissertatio* en haar *Eucleria*. In het vierde en laatste artikel analyseert Sneller enkele verhalen uit de *Trou-ringh* van Jacob Cats (1577-1660). De vier artikelen zijn elk voorzien van een in- en uitleiding. De bundel wordt geopend met een methodologische verantwoording, en afgesloten met een tekst- en beeldverantwoording (iedere studie opent met een illustratie), een bibliografie, *summaries* per hoofdstuk, inclusief een 'coda', een index op personen én zaken (waaronder abstracties als 'androcentrisme', 'masculiene', 'seksismen in de bijbel', 'tegendraads' en 'uitsluitingsmechanismen voor vrouwen in het heersende discours'), en een korte levensschets 'over de auteur', onbevangen in de ik-vorm geschreven. Wat ontbreekt is een 'uitleiding' voor de bundel als geheel. Enigszins begrijpelijk is dat wel: de methodologische inleiding en de vier respectievelijke 'uitleidingen' zijn al zo programmatisch van toon, dat de auteur ongetwijfeld in herhalingen vervallen zou zijn indien zij tot slot ook nog de balans had willen opmaken. Toch vind ik het een gemiste kans. Na alle analytische exercities die de lezer in de vier artikelen heeft moeten meemaken, had hij (zij?!) toch ook wel een antwoord mogen krijgen op de vraag tot welke nieuwe inzichten deze exercities nu hebben geleid.

In feite blijkt het antwoord op deze vraag al in de inleiding gevonden te kunnen worden. Sneller wil haar lezers de volgende inzichten bijbrengen: 1 Het is de lezer die betekenis geeft aan teksten; dat doet hij door de al lezend opgedane kennis in een kader te plaatsen. Omdat het

mannelijk kader overheerst, zijn zowel schrijvende als lezende vrouwen gedwongen geweest zich te bedienen van het heersende, mannelijke kader. Deze gedachtegang doet zo denken aan de theorie van het valse klassenbewustzijn, dat de vraag zich bij mij in jargon aandienende: 'Wat te doen'? Het antwoord van Sneller: 'lezen-in-verzet'. 2 Met haar studies wil Sneller laten zien hoe machtig het instrument taal is in het overdragen van het verschil tussen vrouwen en mannen; door het begrip 'gender' in de analyse te betrekken, wordt volgens haar de mogelijkheid gecreëerd om die verschillen niet als onontkoombaar, maar als mogelijkheid tot keuzes te ervaren. 3 Het moet volgens Sneller mogelijk zijn om de vrouwenstem in teksten te herkennen, en voorzover het door mannen geschreven teksten aangaat, via het 'lezen-in-verzet' de androcentrische lading van die teksten te achterhalen. 4 Het uiteindelijke doel van Sneller is een 'feministische interventie'. De benadering via het vrouwenkader moet niet alleen leiden tot herkenning en inspiratie, maar ook tot een herziening van de literaire canon en het doorgronden van de tot nu toe over het hoofd geziene 'androcentrische boodschap' in de door mannen geproduceerde literatuur. De door Sneller gehanteerde taal is daarbij vanzelfsprekend bijzonder politiek correct. Tesselschade Roemers Visscher wordt niet alleen consequent als Roemers (Visscher had mij logischer geleken) aangeduid, maar ook als 'dichter'. Alleen als de sekse ertoe doet, zegt Sneller van 'dichteres' te willen spreken (18). Het kan zijn dat ik er overheen heb gelezen, maar de vermelding van Tesselschade Roemers Visscher als 'dichteres' ben ik niet tegengekomen.

Hoe spitsvondig Sneller ook is in het hanteren van het genderperspectief bij het bespreken van deze zeventiende-eeuwse teksten en hun context, toch blijkt gender uiteindelijk een nogal bot onderzoeksinstrument. Laat ik een voorbeeld geven. Het liefdesgedicht van Tesselschade dat Sneller bespreekt is een bewerking van Guarini's 'Parola di donna amante'. Waarschijnlijk heeft Tesselschade Roemers Visscher het leren kennen via het sonnet van Hooft, dat begint met de regels 'Mijn lief, mijn lief, mijn lief; soo sprack mijn Lief mij toe, dewijl mijn lippen op haer lieve lipjens weiden'. De versie van Tesselschade begint aldus: 'Myn lief ik min uw. Dus mijn lieve leve seyde, mit dat mijn lippen van haer lieve lippe scheidde'. Volgens Sneller geeft Hooft een onmogelijke situatie weer, want hij laat de vrouw praten terwijl zij gekust wordt. Tesselschade doet dat beter zij laat de vrouw haar liefdesverklaring uitspreken op het moment dat de kus beëindigd is. Sneller doet veel van dit soort gedetailleerde observaties om haar teksten en hun achtergrond op hun 'genderedness' te analyseren. Het genderperspectief leidt dus vooral tot de repeterende vraag naar mogelijke man/vrouw-verschillen die, eenmaal voorzichtig geconstateerd, tot systeem verheven kunnen worden. Het feit dat Tesselschade Roemers Visscher in een aan een vriendin opgedragen sonnet géén vrouwelijke invulling geeft aan de lof die zij zingt, zou betekenen dat bij haar de gelijkheid van mannen en vrouwen vanzelf spreekt. Sneller blijft voorzichtig in haar duidingen, maar aan het slot van het artikel meent zij op grond van dit soort spitsvondigheden wel de conclusie te kunnen trekken, dat voor Tesselschade de 'evenwaardigheid van vrouwen en mannen' een vanzelfsprekend gegeven was — en voor iemand als Hooft kennelijk niet. Deze combinatie van zeer gedetailleerde, specialistische wetenswaardigheden op het letterkundige vlak enerzijds en van feministische uitspraken over gender, presentaties van mannelijkheid en vrouwelijkheid, masculinisme etcetera anderzijds, doet potsierlijk aan.

De acht mij niet toegerust tot een bespreking van de door Sneller uitgevoerde tekstanalyses *tout court*. Zeker, interdisciplinariteit staat hoog in het vaandel bij vrouwenstudies, en dat is ook goed verdedigbaar, want het centrale onderzoeksthema van deze nieuwe tak van de wetenschap laat zich nu eenmaal niet vangen binnen de kaders van één discipline. Maar dat wil nog niet zeggen dat een vrouwenhistorica het detailonderzoek van een historisch taalkundige op zijn wetenschappelijke merites kan beoordelen. Laat ik me daarom beperken tot de vraag in

hoeverre Sneller de door haar beoogde doelstelling heeft waargemaakt. Via haar analyses zegt Sneller te willen bereiken dat 'meer zicht wordt gekregen op de wijze waarop talige middelen in een cultuur de verschillende posities van vrouwen en mannen, als vanzelfsprekend of gewent, presenteren' (13). Of het zicht daarop vergroot is, vraag ik me af. Het vergrootglas dat Sneller hanteert is mijns inziens zo sterk dat er nauwelijks meer iets te zien is. Het doel dat Sneller zich gesteld heeft, gaat ten koste van de wetenschappelijke spanning die van een dissertatie verwacht mag worden. Wetenschap wordt o zo saai als de uitkomst bij voorbaat vaststaat. Bovendien nodigt de door Sneller gekozen strategie van 'lezen-in-verzet' niet erg uit tot een wetenschappelijk debat. Wetenschap gedijt niet goed in een sfeer van woede en vijandigheid. Hoezeer ik de wervende en wervelende optredens van Agnes Sneller ook altijd weet te waarderen — zij is een zeer begenadigd spreker (spreker?) — het gesloten denksysteem dat zij in haar proefschrift presenteert, bevalt mij minder goed. Dan voel ik me meer aangesproken door de ironische toon van de oproep waarmee Wesseling zijn column afsloot: 'Vrouwen van Nederland, disperseert niet! generaliseert niet! ontziet uw vijanden niet! En gij zult ontdekken dat er meer geestverwanten bestaan dan seksegenoten'.

Els Kloek

F. J. M. Hoppenbrouwers, *Oefening in volmaaktheid. De zeventiende-eeuwse rooms-katholieke spiritualiteit in de Republiek* (Nederlandse cultuur in Europese context IV; Den Haag: Sdu uitgeverij, 1996, xii + 147 blz., f39,90, ISBN 90 12 08185 8).

Toen Rogier in 1945 zijn inmiddels klassieke studie *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw* het licht deed zien, moest hij bij gebrek aan voorstudies het terrein van de spiritualiteit en het godsdienstig leven grotendeels open laten. Vijftig jaar later is in het kader van het NWO-onderzoekszwaartepunt 1650 een poging gedaan om althans de aanbodzijde van de zeventiende-eeuwse katholieke vroomheid in kaart te brengen. Volgens het woord vooraf biedt het voorliggende boek 'een inleiding tot de katholieke spiritualiteit in de Republiek rond 1650 en een overzicht van de (Europese) context en belangrijkste thema's'. Het geeft tevens 'toegang tot voorhanden zijnde literatuur en (gedrukte) bronnen'. Volgens de auteur is het 'een eerste, wetenschappelijk verantwoorde oriëntatie op de nationale zeventiende-eeuwse katholieke spiritualiteitsgeschiedenis'. De lezer wordt zelfs 'een globaal inzicht verschaft in thema's van de katholieke vroomheid' tussen Trente en Vaticanum II.

Het resultaat van al deze niet geringe voornemens is een boek waarin eerst de (algemene) theologische context wordt belicht (hoofdstuk 2), vervolgens de zeventiende-eeuwse spiritualiteit wordt behandeld naar haar (oude) wortels en haar nieuwe trekken (hoofdstuk 3), waarna de verschillende genres binnen het aanbod van de literatuur die de godsdienstigheid moest voeden, aan een nadere beschouwing worden onderworpen (hoofdstuk 4) en ook de praktijk gepeild wordt (hoofdstuk 5). Dit alles wordt ingekaderd door vier pagina's woord vooraf plus een *status questionis* en een besluit van ruim vijf bladzijden. Daarna volgen nog de noten, de lijst van gedrukte bronnen en literatuur en een register op persoonsnamen.

Een boek als het onderhavige is nuttig en nodig voor de completering van het beeld van de zeventiende-eeuwse Republiek. Des te meer spijt het mij te moeten vaststellen, dat de auteur er maar matig in geslaagd is zijn goede voornemens waar te maken. In het warrige woord vooraf wordt begrippelijke onhelderheid gecreëerd door eerst spiritualiteit te definiëren als 'een ideële constructie van het verkondigde geloof en de wijze waarop de gelovige (zich?) dit moest toe-